

Наталія Рибалка,
доктор юридичних наук, проректор
з навчальної роботи Національної
академії прокуратури України

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ

Проаналізовано загальнотеоретичні аспекти правозахисної діяльності та стан наукового дослідження правозахисної діяльності прокуратури. Досліджено концептуальні засади правозахисної діяльності як юридичної категорії, надано її поняття, визначено правову природу, сутнісні ознаки, види, напрямки, суб'єктно-об'єктний склад.

Проведено порівняльний аналіз правозахисного та правоохоронного видів юридичної діяльності, з урахуванням чого диференційовано їх характерні ознаки та визначено специфіку їх правозастосування. Викладено власне бачення та надано оцінку основним тенденціям і перспективам їх розвитку.

Ключові слова: прокуратура, правозахисна діяльність, правоохоронна діяльність, юридична категорія, правозастосування.

Рыбалка Н.

Правозащитная деятельность прокуратуры Украины в период реформирования

Проанализированы общетеоретические аспекты правозащитной деятельности и состояние научных исследований правозащитной деятельности прокуратуры. Исследованы концептуальные основания правозащитной деятельности как юридической категории, предложено ее понятие, определено правовую природу, признаки, виды, направления, субъектно-объектный состав.

Проведен сравнительный анализ правозащитного и правоохранительного видов юридической деятельности, с учетом чего дифференцировано их характерные черты и определено специфику их правоприменения. Изложено собственное видение и сделано оценку основным тенденциям и перспективам их развития.

Ключевые слова: прокуратура, правозащитная деятельность, правоохранительная деятельность, юридическая категория, правоприменение.

Rybalka N.

Human rights activity of the prosecutor's office of Ukraine during the reform period

Analyzed the general theoretical aspects of the human rights activity prosecutor. Researched conceptual basis of human rights activity as a legal category, given its concept, the legal nature, essential features, types, areas subject-object structure. A comparative analysis of the human rights and law enforcement types of legal activities is given. Expounded own vision and the estimation of the main trends and prospects of their development.

Key words: prosecutor's office, advocacy, law enforcement, legal category of enforcement.

Актуальність. Конституцією України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Розвиток та функціонування правової демократичної держави неможливо уявити без неухильного визнання та додержання прав і свобод людини й громадянина, реального поновлення в разі порушення, притягнення винних до встановленої законом відповідальності – саме ці умови стали підґрунтям виникнення правозахисної діяльності.

Питання правозахисної держави неможливо розглядати без такої вагомості її складової, як діяльність прокуратури в цьому напрямку.

За 25 років існування незалежної Української держави, ця тема досліджувалась вітчизняними науковцями та вченими-практиками, зокрема Є. Блажівським, В. Долежаном, І. Козьяковим, М. Косютою, О. Литваком, Ю. Полянським, С. Прилуцьким, М. Руденком, Г. Середою, В. Сухоносом, М. Якимчуком та іншими. Окремим аспектам здійснення прокуратурою правозахисної діяльності присвячені праці дисертаційного і монографічного рівнів вітчизняних та зарубіжних дослідників.

У зв'язку із цим **метою** цієї статті є дослідження концептуальних засад правозахисної діяльності як юридичної категорії, визначення її поняття, з'ясування правової природи, аналіз її сутнісних ознак, видів, напрямків, суб'єктно-об'єктного складу, що є необхідним для подальшого дослідження проблематики правозахисної діяльності прокуратури.

© Наталія Рибалка, 2016.

Для досягнення вказаної мети першочерговим завданням є з'ясування етимології понять «правозахист» та «діяльність».

У Тлумачному словнику російської мови (за редакцією Д. Ушакова) «діяльність» розуміється як робота, систематичне докладання своїх зусиль в якій-небудь галузі [11]. Майже аналогічно визначається «діяльність» у Словнику синонімів української мови – застосування своєї праці, своїх зусиль до чого-небудь, у якійсь галузі [12, с. 426].

По своїй суті юридична діяльність є проявом волі суб'єкта права чи обов'язку, спрямованої на досягнення результату, що має юридичні наслідки.

М. Орзіх розглядає юридичну діяльність як соціальну активність, за допомогою якої досягається опосередкований правом результат [13, с. 28]. С. Назаров визначає юридичну діяльність як нормативно регламентовану систему послідовно здійснюваних суб'єктами права у встановлених процесуальних формах дій, операцій і способів, а також використовуваних засобів, спрямованих на досягнення правових цілей [14, с. 28].

Отже, можна констатувати, що юридична діяльність – це динамічна категорія, що знаходиться в постійному русі та систематично оновлюється, спрямована на досягнення кінцевого результату, що має правові наслідки.

Стосовно понять «правозахисна» (прикметник щодо іменника «діяльність») або «правозахист» (іменник, який є синонімом самої суті правозахисної діяльності), то логічним було б співвіднести їх із такими юридичними категоріями, як «право на захист», «правовий захист», «захист прав», «захист за допомогою права» і т. п.

У правовій літературі терміни «діяльність» та «захист» у чистому вигляді (окремо від інших) взагалі не згадуються серед переліку правових термінів.

Так, в Енциклопедичному словнику міститься визначення лише таких правових термінів, як «захист Вітчизни» та «захист від обвинувачення у злочині» [15, с. 224]. В Юридичній енциклопедії окремо визначене поняття «захист» трактується як комплексна система заходів, які вживаються для забезпечення вільної і належної реалізації прав, що включає судовий захист, законодавчі, економічні, організаційно-технічні та інші засоби [16, с. 169].

В юридичній доктрині також не існує єдиного підходу до визначення поняття «захист», «правовий захист», «захист прав».

Зокрема, В. Росінський, вивчаючи проблематику правозахисної діяльності органів прокуратури, зазначає, що в нормативно-правових актах та офіційних документах «захист» приводиться у супроводі з чим-небудь або ким-небудь. Оскільки мова йде про певну форму активності суб'єкта (кола суб'єктів), то більш продуктивним при з'ясуванні сутнісних характеристик «захисту» буде досліджувати його через дієслово «захистити». У зв'язку з цим «захист» розглядається і у вузькому, і в широкому значенні слова та актуалізується у випадках, пов'язаних з порушенням соціальних норм, різновидами яких є норми права. У вузькому смислі слова «захист» є видом процесуальної діяльності, у широкому – як конституційний обов'язок держави, системна діяльність правозахисних структур і т. п. [4, с. 46–47].

Л. Лазор звертає увагу на існування різних підходів до означеної проблеми. Так, під ним (захистом) розуміють як безпосередній захист від дій (бездіяльності), які порушують права та свободи, так і «механізм реалізації прав особи» (що включає юридичне закріплення усіх видів гарантій прав, свобод та інтересів; широку систему їх охорони й захисту державою та іншими суб'єктами; розвиток суспільно-політичної активності громадян своїх прав, свобод та обов'язків і вміння правильно ними користуватися; удосконалення правозахисної діяльності тощо) [19, с. 24].

Немає також єдиного підходу до визначення поняття «право на захист», оскільки кожна сфера юридичної діяльності має свою специфіку, особливості характеру суб'єктно-об'єктних взаємовідносин тощо.

Вказана правова категорія є одним з головних компонентів, необхідним для найбільш повного дослідження проблематики правозахисної діяльності. Зокрема, Г. Тимченко визначає право на захист як можливість володаря права самому вчиняти юридично значущі активні дії. Відмінність права на захист від інших прав такого типу полягає у тому, що це право має самостійне значення у механізмі правового регулювання й у вищому ступені фіксує свободу правомірної поведінки суб'єктів права [20, с. 8]. І. Спасибо-Фатеева розглядає захист як міру дозволеної поведінки правомочної особи, що виражена в можливості самостійно або за допомогою юрисдикційних органів застосувати до зобов'язаної особи заходи державно-примусового характеру з метою усунення перешкод у здійсненні суб'єктивного права або відновлення його у попередній стан чи покарання за порушення [21, с. 234]. Ю. Притика також підходить до захисту прав як

до юридичної діяльності, спрямованої на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до порушення [22, с. 16], а О. Бігняк наголошує на матеріально-правовій природі суб'єктивного права на захист, яке є передумовою виникнення процесуальних відносин та складається з можливості здійснення правомочною особою власних позитивних дій; можливості вимоги відповідної поведінки від зобов'язаної особи; використання державно-примусових заходів стосовно осіб, які порушили юридичний обов'язок [23, с. 43].

Аналіз норм Конституції України дає підстави стверджувати, що основні визначальні підвалини правоохоронної діяльності закладені безпосередньо в ній, а сама правоохоронна діяльність має конституційне походження і функціонує на підставах, у порядку та спосіб, нею передбачених, та деталізується в інших законах. Зокрема, її ст. ст. 3, 8, 19 та 55 логічно послідовні, юридично взаємозалежні одна від одної та вказують на те, що вони є похідними від «права на захист». Так, ст. 3 регламентує право на захист щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, а ст. 19 встановлює право на захист людини від свавілля держави шляхом встановлення для останньої обов'язку діяти її структурним елементам (органам державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам) виключно згідно з вимогами Конституції України. В разі недодержання цих норм знов вступає в дію право на захист щодо оскарження цих дій чи бездіяльності до компетентних державних органів та суду для захисту своїх прав (ст. ст. 8, 55) [24].

З огляду на конституційне походження правоохоронної діяльності за своєю суттю вона є опосередкованою правовими нормами різновидом гарантованої державою публічної діяльності, що реалізується спеціально уповноваженими на те інституціями і спрямована на досягнення кінцевого результату – захист прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави.

Існує думка, що під правоохоронною діяльністю слід розуміти діяльність, здійснювану компетентними, правомочними суб'єктами, які в рамках правоохоронного провадження, за допомогою застосування організаційно-правоохоронних та інших регулятивно-правоохоронних засобів, вчиняють юридично результативний вплив на суспільні відносини, що виникають з факту реалізації права людини на захист [25, с. 32–33].

В українській навчальній літературі правоохоронна діяльність представлена як діяльність, що полягає у наданні правової допомоги кожному громадянину, а також юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства в суперечливих питаннях, що стосуються охорони права, зловживання правом, захисту фізичної особи від обвинувачення та державного гарантування охорони прав громадян правоохоронними органами [26, с. 23].

Вважаємо, що *правоохоронна діяльність* – це нормативно регламентована система юридично значущих дій, послідовно здійснюваних спеціально уповноваженими на те суб'єктами у встановлений законами порядок, спосіб та формою, спрямованих на недопущення порушення прав і свобод громадян та інтересів держави, вжиття правових заходів щодо їх поновлення в разі порушення, притягнення винних до встановленої законом відповідальності.

Слугуючи об'єднанням всього правоохоронного простору, правоохоронна діяльність наділена такими інтегративними властивостями, як:

- нормативна спорідненість правоохоронних норм і принципів, які зобов'язують усіх суб'єктів суспільних відносин додержуватись прав і свобод громадян при здійсненні будь-якої правової діяльності;
- інституціональна взаємодія суб'єктів, уповноважених на виконання правоохоронних функцій;
- функціональна єдність першої та другої властивостей – безпосередня робота суб'єктів, уповноважених на виконання правоохоронної діяльності, в порядку та спосіб, передбачених нормами права, щодо захисту прав громадян, інтересів суспільства та держави, усунення порушень прав учасників суспільних правовідносин та вжиття заходів щодо їх поновлення, а також притягнення винних осіб до юридичної відповідальності;
- взаємозалежність інтересів держави та індивідуального права особи.

Правоохоронна діяльність не може бути ефективною без правозастосовної (правореалізаційної). Під реалізацією правових норм розуміють сукупність специфічних для права способів і форм його практичного здійснення, перетворення, входження і втілення права у суспільну практику [27, с. 28–29].

Вважаємо, що правоохоронна діяльність реалізується через напрямки застосування норм права, тому за видами пропонуємо розглядати її в загальному та конкретному видах.

Правоохоронна діяльність у загальному виді – це більш статичний напрямок правозастосування, який має загальний, всеохоплюючий вид, що відрізняється тривалішим проміжком часу та зорієнтований на невизначене коло осіб (наприклад, моніторингові дослідження громадської організації). Ключовими

моментами цього виду є тривалий проміжок часу, необхідний для здійснення такої діяльності, невизначене коло осіб, стосовно яких вона направлена, та широке коло питань, які підлягають з'ясуванню (питання захисту соціальних, політичних, економічних та інших видів прав тощо).

Правозахисна діяльність у конкретному виді – це більш активний напрямок правозастосування, який має конкретніший, суб'єктно визначений характер та обмежений термін дії (зокрема, участь адвоката в судових засіданнях щодо захисту інтересів сторони у певній справі). За цих обставин маємо індивідуально визначеного суб'єкта (сторону по справі), що потребує правової допомоги, конкретно визначений об'єкт (суспільні відносини, в яких присутній спір про право), а діяльність адвоката обмежена певними часовими параметрами (на строк дії договору про надання юридичної допомоги тощо).

Правозахисна діяльність нерозривно пов'язана з правоохоронною.

У науковій літературі ці поняття розглядаються як близькі, але не тотожні.

Самостійність правозахисної діяльності як окремого напрямку юридичної діяльності можна стежити при проведенні її порівняння з правоохоронною, внаслідок чого виявляються специфічні, притаманні виключно цьому виду юридичної діяльності риси.

По-перше, критерієм розмежування цих видів діяльності є терміноутворюючі слова – «захист» та «охорона».

У словниках термін «охорона» тлумачиться як «те ж саме, що і захист» [28, с. 182], або навпаки «охорона – це захист» [29, с. 370].

На думку М. Аракеяна, етимологія й значення слів «захист» і «охорона» не є принципово різними та не сприяють розмежуванню правоохоронної і правозахисної функцій держави. Різниця між цими словами не така принципова, як ті феномени, які вони визначають. Різниця у визначенні понять «правоохоронний» і «правозахисний» обумовлюється не стільки етимологічною різницею слів «охорона» і «захист», скільки змістом, який у них вкладається в конкретному випадку [30, с. 253]. Ю. Полянський розглядає правоохоронну діяльність як частину правозахисної, оскільки окремі напрями правоохоронної діяльності спрямовані виключно на захист інтересів держави, хоча забезпечення державних інтересів позитивно впливає і на захист прав громадян, швидше навпаки: правозахисна діяльність є частиною правоохоронної діяльності, а здебільшого вони збігаються [31, с. 34]. В. Фатхутдінов розрізняє правоохоронну діяльність у широкому значенні як діяльність суб'єктів, націлену на забезпечення прав і свобод людини, закріплених у міжнародно-правових документах (правозахисна діяльність) та у вузькому значенні як діяльність держави чи її органів по забезпеченню і охороні прав та свобод, закріплених національним законодавством (суто правоохоронна діяльність) [32, с. 13].

Водночас у середовищі саме практичних прокурорських працівників вказані термінопоняття мають диференційоване значення. Так, В. Клочков, досліджуючи роль прокурорського нагляду щодо охорони прав і свобод людини та громадянина, вважає, що термін «захист» за своєю суттю – це другий етап після «охорони», коли вжиті заходи щодо охорони права не забезпечили його реалізацію. До захисту вдаються тоді, коли правоохоронні органи мають справу вже з правопорушеннями, що учинені, і з особами, права яких порушені. Охорона становить собою сукупність передбачених нормами права взаємозалежних заходів, спрямованих на попередження можливих порушень прав, усунення причин, що їх породжують. Захист – це передбачені нормами права дії (заходи) державних і громадських органів, спрямовані на примусове (стосовно конкретної особи) відновлення права у разі його порушення. У першому випадку право не порушене, але не виключене його порушення, що припускає вжиття запобіжних заходів. У другому випадку право порушене, тому необхідно вжиття заходів. Існує думка, що правовий захист не є простою сукупністю, банальним додаванням охорони прав і захисту прав – він явно й однозначно виходить за рамки і того й іншого явища і набуває своєї унікальної індивідуальної властивості, що переконливо можна показати на розходженнях між правовим захистом людини, з одного боку, і захистом та охороною – з іншого.

Від себе додамо, що обидві ці юридичні категорії слід розглядати під кутом «захисту» в ракурсі протидії протиправному порушенню та обмеженню прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави, попередженню цих порушень і обмежень, відшкодування збитків, завданих цими порушеннями.

Правове походження та залежність правозахисної діяльності від права формує в особистості гарантію додержання прав і свобод громадян (інтересів держави) і можливість їх поновлення в разі порушення, оспорювання чи невизнання. Та якщо правоохоронна діяльність здійснюється для встановлення загального правового режиму, то правозахисна – в разі порушень прав громадян, інтересів суспільства і держави або об'єктивної загрози їх порушень, необхідності вдосконалення форм і методів правового захисту.

По-друге, правозахисна діяльність від правоохоронної відрізняється суб'єктами правореалізації.

Якщо суб'єктами правоохоронної діяльності є правоохоронні державні органи, коло яких більш-менш визначено, то правозахисною можуть займатися як державні інститути, так і недержавні. Діяльність перших регламентується законами та підзаконними нормативними актами, а других може регулюватись і нормами корпоративного права.

На думку Л. Медведіцкової, правозахисна діяльність здійснюється компетентними державними органами та іншими суб'єктами. До інших суб'єктів віднесені спеціалізовані правозахисні структури – всі ті інститути громадянського суспільства, які проявляють правозахисну ініціативу, здійснюють активну правозахисну діяльність поряд з державними органами, але при цьому не наділені владними повноваженнями.

В навчальній літературі правозахисні органи класифікують на: суспільні (громадські об'єднання, адвокатура, нотаріат, ЗМІ, органи захисту прав споживачів); державні судові та адміністративні (суд, адміністративні правозахисні інститути, правоохоронні органи); представницькі (парламент, омбудсман); міжнародні (міжнародні міжурядові гуманітарні органи і конвенції, міжнародні неурядові органи); регіональні (РС, ОАД, Міжамериканська комісія з прав людини, Африканська комісія з прав людини і народів, Ліга арабських держав та інші).

Що стосується класифікації правоохоронних органів, то найоптимальнішим вважаємо варіант, запропонований О. Литваком, який поділяє такі органи на загальні, силові та спеціальні. Питання боротьби зі злочинністю специфічними засобами кримінально-процесуальної діяльності покладено лише на силові правоохоронні органи – дізнання, досудового слідства, прокуратури і кримінальних судів. Для характеристики спеціальних правоохоронних органів досить влучним є термін «спецслужби», а для кримінально-процесуальної діяльності силових правоохоронних органів доречним буде термін «кримінальна юстиція України».

По-третє, правоохоронна діяльність здійснюється відповідними державними органами, як правило, в межах кримінального судочинства, а правозахисна може здійснюватись як у таких межах, так і поза ними.

По-четверте, правоохоронна діяльність є обов'язком спеціально уповноважених на те органів, тоді як правозахисна може бути як правом, так і обов'язком суб'єктів її реалізації.

Особливе місце в цьому питанні належить методам здійснення даних видів діяльності залежно від суб'єктів їх правореалізації. При цьому діяльність недержавних суб'єктів правозахисної діяльності, на відміну від правоохоронних органів, базується на методах переконання та не забезпечується заходами державного примусу.

По-п'яте, існує точка зору, що правоохоронна діяльність – це робота органів публічної влади з профілактики та припинення правопорушень, а правозахисна – пов'язана з відновленням порушених прав і свобод людини.

Погоджуючись із таким твердженням, додамо, що з точки зору алгоритму реалізації правозахисної діяльності поновлення порушених прав громадян, інтересів суспільства і держави повинно також передбачати й притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності. Слушною з цього приводу є думка Д. Варданяна, що реалізація юридичної відповідальності становить основний метод здійснення правозахисної діяльності, спрямований на дотримання, виконання вимог норм права, а в разі їх порушення – на відновлення, компенсування у встановлених законом межах порушеного правопорядку, зазнання заходів державно-правового примусу, що виражається в обмеженнях особистого, організаційного або майнового характеру.

Висновки. Ураховуючи викладене, можемо зробити висновок, що правозахисна діяльність є різновидом юридичної діяльності, що полягає у нормативно регламентованій системі юридично значущих дій, послідовно здійснюваних спеціально уповноваженими на те суб'єктами у встановленому законами порядку, способі та формі, які направлені на недопущення порушення прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави, вжиття правових заходів щодо їх поновлення в разі порушення і притягнення осіб, з вини яких допущено ці порушення, до встановленої законом відповідальності.

Теоретичне дослідження поняття та правової природи правозахисної діяльності є основою подальшого дослідження проблематики правозахисної діяльності прокуратури, визначення її ролі в системі прокурорських функцій та пошуку нових шляхів законодавчого регулювання і практичної реалізації її концептуальних засад у контексті реформування органів прокуратури України.

Список використаної літератури

1. Іскандеров Е. Ф. Правозахисна діяльність органів прокуратури : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Іскандеров Ельчін Фірдовсі огли. – О., 2013. – 243 с.
2. Рибалко Г. С. Організаційно-правові основи правозахисної діяльності органів прокуратури України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Г. С. Рибалко. – Х., 2013. – 20 с.
3. Безлепкин А. В. Конституционные основы деятельности прокуратуры по защите прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право» / А. В. Безлепкин. – Саратов, 2002. – 16 с.
4. Росинский В. В. Конституционные основы правозащитной деятельности прокуратуры Российской Федерации : [моногр.] / В. В. Росинский. – М. : Альфа М, 2010. – 224 с.
5. Урываев А. В. Прокуратура Российской Федерации в механизме защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право» / А. В. Урываев. – Саратов, 2009. – 22 с.
6. Шевченко В. Ю. Прокуратура в системе разделения властей и государственном механизме защиты конституционных прав граждан : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право» / В. Ю. Шевченко. – Саратов, 2009. – 30 с.
7. Гонибесов Д. А. Надзор прокуратуры за соблюдением прав и свобод человека и гражданина : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура» / Д. А. Гонибесов. – Екатеринбург, 2007. – 30 с.
8. Джамбулатов С. И. Защита органами прокуратуры Российской Федерации прав и свобод человека и гражданина : по материалам Южного федерального округа : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура» / С. И. Джамбулатов. – М., 2009. – 27 с.
9. Шестопалов Р. М. Правозахисна діяльність прокуратури України поза межами кримінального судочинства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Р. М. Шестопалов. – К., 2014. – 20 с.
10. Рибалка Н. Напрями оптимізації діяльності прокуратури України поза межами кримінального судочинства / Н. Рибалка, Р. Шестопалов // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 1. – С. 11–20.
11. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / под ред. Д. Н. Ушакова. Режим доступа : <http://ushakov.dicionery.ru/word.php?wordid=12406>.
12. Словник синонімів української мови : в 2 т. Т.1 / [упоряд. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – 1040 с.
13. Орзих М. Ф. Право и личность. Вопросы теории правового воздействия на личность социалистического общества / М. Ф. Орзих. – К. : Вища школа, 1978. – 143 с.
14. Назаров С. Н. Теоретико-правовые основы юридической деятельности надзорно-контрольных органов в условиях формирования правового государства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Назаров Сергей Николаевич. – Ростов-на-Дону, 2000. – 171 с.
15. Конституционное право. Энциклопедический словарь / [отв. ред. и рук. авт. кол. С. А. Авакьян]. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА – ИНФРА М), 2001. – 688 с.
16. Юридическая энциклопедия / [под ред. М. Ю. Тихомирова]. – М., 1997. – 526 с.
17. Бутылин В. Институт государственно-правовой охраны конституционных прав и свобод [Электронный ресурс] / В. Бутылин // Журнал российского права. – 2001. – № 12 – Режим доступа : <http://uristy.ucoz.ru/publ/23-1-0-1>.
18. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум : Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
19. Лазор Л. И. Влияние современных условий на рассмотрение отдельных проблем кодификации нового Трудового кодекса / Л. И. Лазор // Кодифікація трудового законодавства України: стан, перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 25–26 черв. 2004 р., м. Запоріжжя / за заг. ред. проф. В. С. Венедиктова. – Х., 2004. – С. 24–27.

20. Тимченко Г. П. *Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. П. Тимченко. – Х., 2002. – 20 с.*
21. Спасибо-Фатеева И. В. *Акционерные общества: корпоративные правоотношения : [моногр.] / И. В. Спасибо-Фатеева. – Х. : Право, 1998. – 256 с.*
22. Притика Ю. *Поняття і диференціація способів і захисту цивільних прав та інтересів / Ю. Притика // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 60–62. – С. 16–19.*
23. Бігняк О. *Захист корпоративних прав: співвідношення категорій «форми захисту», «способи захисту» та «засоби захисту» (сучасні погляди та концепції) / О. Бігняк // Юридичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 43–48.*
24. *Конституція України // Українська правнича фундація. – К., 1996. – 56 с.*
25. Анисимов П. В. *Теоретико-правовые и организационные основы правозащитной системы в Российской Федерации : [моногр.] / П. В. Анисимов, Л. В. Медведицкова. – Волгоград : ВА МВД России, 2007. – 152 с.*
26. *Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підруч. / [О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В. С. Ковальський та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.*
27. Беляев В. П. *Контроль и надзор в Российском государстве : [моногр.] / В. П. Беляев ; науч. ред. А. В. Малько. – М. : «ТК Велби» : Проспект, 2005. – 272 с.*
28. *Украинско-русский словарь / [гл. ред. И. Н. Кириченко]. – К. Из-во Акад. Наук Укр. ССР, 1961. – 528 с.*
29. *Українсько-російський словник складної лексики / С. Караванський. – К. : Академія, 1998. – 712 с.*
30. Аракелян М. *Нова парадигма правозахисної функції сучасної демократичної держави / М. Аракелян // Право України. – 2012. – № 11–12. – С. 252–258.*
31. Полянський Ю. *Теоретичні засади організації і діяльності органів охорони правопорядку в аспекті конституційної реформи в Україні / Ю. Полянський // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 33–37.*
32. Фатхутдінов В. Г. *Правоохоронна діяльність: природа, сутність, гуманізм (теоретико-правові та методологічні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / В. Г. Фатхутдінов. – К., 2006. – 19 с.*